

ՀԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ARCHITECTURE
АРХИТЕКТУРА

ՀՏԴ՝ 726

DOI:10.52971/18294316-2023.26.1-165

ԱՍՓԱԿԻ ՎԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼԻՐԸ¹

Դավիթ Ս. Նահատական

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, Գյումրի, ՀՀ

Արկադի Ա. Ակոպով

ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, Գյումրի, ՀՀ

Անի Ա. Գրիգորյան

ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, Գյումրի, ՀՀ

Ամփոփում

Նախաբան. Ասփակի վանական համալիրը գտնվում է պատմական Մեծ Հայքի Տայք նահանգի Բողխա գավառի Ասփակ (այժմ՝ Դարիջա) բնակավայրի մոտ: Համալիրը բաղկացած է գլխավոր եկեղեցուց, աղյուսաշեն եկեղեցուց, մատուռ-դամբարանից, պարսպապատով մուտք-աշտարակից, հարավային եկեղեցուց: Վանական համալիրում պահպանվել են նաև հավանաբար ուշ միջնադարին բնորոշ բնակելի և օժանդակ կառույցներ, որոնք իրենց քարի պատերի ու փայտե ծածկերի ճարտարապետությամբ արժեքավոր են, սակայն իրենց լուծումներով հնուց ի վեր հայտնի են հայկական ճարտարապետությանը: Համալիրի կառույցներն իրենց ճարտարապետական լուծումներով հետաքրքիր են և ուշադրության արժանի, իսկ ընդհանուր լուծումներով կարևոր տեղ են զբաղեցնում միջնադարյան հայկական ճարտարապետության մեջ: Մեթոդներ և նյութեր. Աշխատանքում կիրառվել են պատմահամեմատական, ինչպես նաև սկզբնաղբյուրների համադրության և վերլուծության մեթոդները: Վերլուծություն. Կատարվել են հուշարձանների տարածաչափական ոսումնասիրություններ, ինչպես նաև հատակագծային, ծավալատարածական, համաչափական և ընդհանուր կերպարային վերլուծություններ: Արդյունքներ. Ուսումնասիրության մեջ հստակեցվել են հուշարձանահամա-

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ 21T-2A292 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

լիրի կազմը, կառույցների տիպերը, տեղագրական առանձնահատկությունները: Համեմատական վերլուծությունների արդյունքում գիտական շրջանառության մեջ է դրվել Ասփակի վանական համալիրը ոչ միայն Տայք-Գուգարքի դպրոցում, այլև ընդհանուր հայկական միջնադարյան ճարտարապետական գիտության մեջ: Հեղինակների ներդրումը. Հոդվածը գրվել է հեղինակների համատեղ ջանքերով: Ճարտարապետական և արվեստաբանական մասը հեղինակել են Դ. Նահատակյանը և Ա. Գրիգորյանը, իսկ պատմական մասը՝ Ա. Ակոպովը:

Բանալի բառեր՝ *Տայք, Բողխա, վանական համալիր, գլխավոր եկեղեցի, աղյուսաշեն եկեղեցի, հարավային սրահավոր եկեղեցի, բնակելի և օժանդակ կառույցներ, ճարտարապետական լուծումներ:*

Ինչպես հղել՝ Նահատակյան Դ., Ակոպով Ա., Գրիգորյան Ա. Ասփակի վանական համալիրը: // ԳԱԱ ՇՀՀ Կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ»: Գյումրի, 2023: Հ. 1(26): 165-176 էջեր: DOI: 10.52971/18294316-2023.26.1-165

MONASTERY COMPLEX OF ASPAK

David S. Nahatakyan

NUACA, Shirak Center of Armenological Studies NAS, Gyumri, RA

Arkadi A. Akopov

Shirak Center of Armenological Studies NAS, Gyumri, RA

Ani A. Grigoryan

Shirak Center of Armenological Studies NAS, Gyumri, RA

Abstract

Introduction: Aspak monastic complex is located near the village of Aspak (now Darica) of the Boghkha district of the historical Tayk province of Greater Armenia. The complex consists of the main church, a brick church, a chapel-tomb, a gate-tower with walls, and a southern church. The monastery complex has also preserved residential and auxiliary buildings typical of the late Middle Ages, which are valuable for their architecture of stone walls and wooden coverings, but their solutions have been known to Armenian architecture since ancient times. The buildings of the complex are interesting and noteworthy for their architectural solutions, and their general solutions occupy an important place not only for the Ughtik district of the historical province of Tayk, but also for pan-Armenian medieval architecture in general. **Methods and materials:** Historical-comparative, as well as the methods of combining and analyzing primary sources were used in the work. **Analysis:** Spatial-metric studies of monuments were carried out, as well as planning, volumetric-spatial, proportional and general figurative analyses. **Results:** As a result of the comparative analysis, the Aspak monastery complex was introduced into scientific circulation not only in the Tayk-Gugark school, but also in the general Armenian medieval architectural science. **Authors contribution:** The article was written by the joint efforts of the authors. The architectural and art history parts were authored by D.Nahatakyan and A.Grigoryan, and the historical part of the study was conducted by A.Akopov.

Key words: *Tayk, Boghkha, Monastery complex, Main Church, Brick Church, South Church, Residential and auxiliary buildings, architectural solutions.*

Citation: Nahatkyan D., Akopov A., Grigoryan A. Monastery Complex of Aspak. // Scientific Works» of SCAS NAS RA. Gyumri, 2023. V. 1(26). 165-176 pp.
DOI: 10.52971/18294316-2023.26.1-165

МОНАСТЫРСКИЙ КОМПЛЕКС АСПАК

Давид С. Наатакян

НУАСА, Ширакский центр арменоведческих исследований НАН, Гюмри, РА

Аркадий А. Акопов

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН, Гюмри, РА

Ани А. Григорян

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН, Гюмри, РА

Аннотация

Введение: Монастырский комплекс Аспак расположен недалеко от поселка Аспак (ныне Дариджа) округа Богха исторической провинции Тайк Великой Армении. Комплекс состоит из главной церкви, кирпичной церкви, часовни-усыпальницы, входом-башней со стенами, южной церкви. В монастырском комплексе также сохранились типичные для позднего средневековья жилые и вспомогательные строения, которые ценны своей архитектурой каменных стен и деревянных покрытий, но такие решения известны армянскому зодчеству с древних времен. Сооружения комплекса интересны и достойны внимания своими архитектурными решениями, а общими решениями занимают важное место не только для округа Ухтик исторической провинции Тайк, но и для общеармянского средневекового зодчества в целом. **Методы и материалы:** В работе использовались историко-сравнительный, а также методы объединения и анализа первоисточников. **Анализ:** Были проведены пространственно-метрические исследования памятников, а также планировочные, объемно-пространственные, пропорциональные и общие образные анализы. **Результаты:** В результате сравнительного анализа в научный оборот введен монастырский комплекс Аспак не только в школе Тайк-Гутарк, но и в общую армянскую средневековую архитектурную науку. **Вклад авторов:** Статья написана совместными усилиями авторов. Авторами архитектурной и искусствоведческой частей были Д. Наатакян и А. Григорян, а исторической – А. Акопов. **Ключевые слова:** Тайк, Богха, Монастырский комплекс, Главная Церковь, Кирпичная церковь, южная церковь, Жилые и вспомогательные строения, Архитектурные решения. **Как цитировать:** Наатакян Д., Акопов А., Григорян А. Монастырский комплекс Аспак. // “Научные труды” ШЦАИ НАН РА. Гюмри, 2023. Т. 1(26). 165-176 сс.
DOI: 10.52971/18294316-2023.26.1-165

ՆԱԽԱԲԱՆ. Ասիական վանական համալիրը գտնվում է պատմական Մեծ Հայքի Տայք նահանգի Բողխա գավառի Ասիակ (այժմ՝ Դարիջա) բնակավայրի մոտ: Բնակավայրից դեպի վեր՝ բավականին անմատչելի վայրում, գտնվում է կիսականգուն պարիսպներով Ասիակի ամրոցը: Վանական համալիրը թերակղզաձև սկզբունքով զբաղեցնում է կիրճի համեմատաբար հարթ վայրը:

Բնակավայրի, ամրոցի կամ վանական համալիրի մասին միջնադարյան աղբյուրները լռում են: Հայ և արտասահմանյան հետազոտողների ու ճանապարհորդների կողմից համալիրն ուշադրության և հիշատակման չի արժանացել, և պատմամա-

տենագրական սուղ աղբյուրների պատճառով էլ ավելի է բարձրանում մեր կողմից ներկայացված աշխատության գիտական արժեքը:

Ասփակ անունը կրող գետակը գտնվում է Ճորոխի ավազանում, իսկ նրա ափին գտնվում է համանուն գյուղը [2, էջ 353]: Հայտնի է, որ պատմական Կոտիքից արևմուտք՝ Թորթումի գավառի (Լիվա) հարևանությամբ էր գտնվում Խուվախ գյուղը (Խուվախ-բերդը): Գյուղով էր անցնում Ոսխիանի առվակը, որը, սկիզբ առնելով Լեանչի լեռներից, անցնում էր Խուվախ գյուղով, ապա ընդունում համանուն գյուղերից իջնող Մեչենք և Ագդուղ յայլա առվակները: Ապա այն անցնում է Ոսխիան գյուղով, որից հյուսիս-արևելք Ասփեկ (Ասփակ) գյուղն էր [5, էջեր 47-48]:

Վ. Ջոբաձեն տեղում չի կարողացել մանրամասն հետազոտություններ կատարել իր աշխատության մեջ, սակայն նշել է վանական համալիրի մասին՝ որպես մեծ արժեք ներկայացնող հուշարձանի [5, էջեր 47-48]:

Մեր հետազոտական խմբի կողմից իրականացված ուսումնասիրությունները նույնպես ամբողջական չեն, քանի որ վանական համալիրի պատմաճարտարապետական և արվեստաբանական ամբողջական պատկերը ստանալու համար անհրաժեշտ է իրականացնել մանրամասն չափագրական աշխատանքներ, հնագիտական հետազոտություններ և այլն: Այս աշխատության մեջ ներկայացնում ենք համալիրի ընդհանուր նկարագիրը և համեմատական վերլուծություններ այնքանով, որքանով որ թույլ են տալիս ստացված նյութերը:

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ. Վանական համալիրը բաղկացած է գլխավոր եկեղեցուց, աղյուսաշեն եկեղեցուց, կրկնահարկ մատուռ-դամբարանից, դարպաս-աշտարակից և պարսպապատից, հարավային սրահավոր եկեղեցուց:

Տարածաչափական դիտարկումները ցույց են տալիս, որ նախ գետակից դեպի վեր՝ սարերի լանջին, առկա է համեմատաբար հարթ տարածք, որի վրա էլ հիմնված է բնակավայրը: Բնակավայրի հյուսիսարևմտյան հատվածում էլ՝ կիրճի եզրից քիչ խորը, կառուցված է վանական համալիրը: Բնակավայրի հյուսիսարևելյան մոտակա անմատչելի սուր շուրթերով բարձունքի վրա էլ հիմնված է տպավորիչ ամրոցը: Ամրոցը տեղակայված չէ բնակավայրին մոտ ամենաբարձր գագաթների վրա, այլ տեղակայված է միջին մակարդակի վրա, սակայն բնական դժվարամատչելի վայրում, որտեղ անգամ սխրագործություն պետք է համարել իրականացված ամրոցաշինությունը (նկ. 1):

Այս եռյակ համակարգի երևույթը (բնակավայր, եկեղեցի, ամրոց) վաղուց հայտնի է եղել Հայկական լեռնաշխարհի բնիկներին, և ելնելով տարբեր հանգամանքներից, որոշ փոփոխություններով այն պահպանվել է մինչև նոր շրջան: Մեր կողմից կատարված դաշտային ուսումնասիրությունները ցույց տվեցին, որ պատմական Տայքում այս համակարգը հատկապես լավ է պահպանվել: Տարբեր մասշտաբներով, սակայն, վերը նշված սկզբունքներով են իրականացված Ընկուզեկը, Օշկիձորը, Օշնակը, Ասպարաշենը, Օրթիքը, Կիցփորոտը, Վաչեձորը, Բանակը և մի շարք այլ օրինակներ:

Գլխավոր եկեղեցին ներկայացնում է եռանավ սրահավոր կառույց, որը ժամանակի ընթացքում փոփոխությունների է ենթարկվել, սակայն հատակագծում հստակ առանձնանում են դեպի արևելք ուղղված ավագ խորանը, իսկ նրա աջ և ձախ կողմերում՝

երկարավուն ավանդատները, որոնք էլ վերջանում են կիսաշրջանաձև խորաններով (աղյուսակ. 1): Այսպիսի հորինվածքները հատուկ են հայկական միջնադարյան սրահավոր կառույցներին և մեկ ընդհանուր տիպաբանական շղթա են կազմում: Հավանաբար հետագա վերականգնումների ընթացքում կենտրոնական նավից դեպի կողքային սրահները երկթոփչք կամարակապ անցումներ են իրականացվել:

Կառուցված է խոշոր և ավելի փոքր կիսականոնավոր մաքրատաշ քարերից: Հյուսիսային ճակատի ստորին հատվածի մի քանի շարք շարված է հաջորդական սկզբունքով՝ խոշոր և մանր քարերի գոտիներով: Մուտքերը երկուսն են՝ արևմուտքից և հարավից: Հարավային կողային նավի տանիքին պահպանվել են կավե հավաքովի կղմինդրե ծածկասալեր, այսինքն՝ եկեղեցին ինչ-որ ժամանակ եղել է կղմինդրածածկ:

Գլխավոր եկեղեցու պահպանված ծավալային հորինվածքից հասկանալի է դառնում, որ կառույցը բավականին վերասլաց է եղել: Ներքին շարվածքը՝ կրկին կիսամշակ մաքրատաշ, բայց ավելի փոքր քարերից է շարված, իսկ գլխավոր խորանի գմբեթադրը և թաղերը կառուցված են ավելի փոքրաչափ, բայց խորը տեղադրված քարերից: Կենտրոնական նավի կողային պահպանված որմի վրա նկատվում է բացված, թեև հետագայում փակված պատուհանի եզրագիծը: Եկեղեցու ներքին որմերին պահպանվել են ծեփի և որմնանկարների մնացորդներ: Հարդարանքի առումով գլխավոր եկեղեցին զուսպ է: Մուտքի բացվածքների և պատուհանների բարավորները իրականացված են առանց հարդարանքի, իսկ տեղում պահպանված քիվեր չկան (նկ. 2):

Գլխավոր եկեղեցու հատակագծային վերլուծությունները ցույց են տալիս կողային նավերի չափազանց նեղ լինելը: Կենտրոնական նավի հետ, ըստ մեզ, անտրամաբանական կապերը հուշում են, որ, ամենայն հավանականությամբ, եկեղեցու կենտրոնական հատվածն ի սկզբանե միանավ սրահավոր է եղել՝ հավանաբար կառուցված Թ դարում, և Ժ դարում նրան հավելվել են կողային նավերը, իսկ կենտրոնական նավը բարձրացվել է: Այսպիսով, միանավ սրահավորը վերածվել է եռանավի: Կարծում ենք՝ միայն այդպես կարելի է բացատրել կողային նավերի անկանոն բացվածքները, քանի որ անտրամաբանական է կառուցել եռանավ սրահավոր եկեղեցի և հնարավորություն չտալ կողի նավերից դիտելու բեմի վրա անցկացվող կրոնական միջոցառումները: Այս վերակառուցումը հավանաբար տեղի է ունեցել Ժ դարում, այնպես, ինչպես Տայքի հանրահայտ Չորդվանքի գլխավոր եկեղեցին: Այս տարբերակը ամբողջությամբ հաստատելու կամ հերքելու համար անհրաժեշտ կլինեն հնագիտական պեղումներ և գործիքային հետազոտություններ: Հատակագծային համաչափությունով այն համընկնում է ոչ միայն Տայք-Գուգարքի, այլ նաև Հայկական լեռնաշխարհի մի շարք եկեղեցիներին: Եկեղեցու հարաբերությունը (երկարություն-լայնություն) գրեթե 1:2 է, ինչպես Տայքի Թ-Ժ դդ. թվագրվող մյուս եռանավ սրահավորները՝ Չորդվանքն ու Պարխարը: Ընդհանուր առմամբ Ասփակի գլխավոր եկեղեցին գրեթե կրկնակի փոքր է Չորդվանքից ու Պարխարից, սակայն արտաքին հատակագծային համաչափությունը պահպանված է: Այդքանով նրանց հատակագծային ընդհանրություններն ավարտվում են:

Ծավալատարածական լուծումների վերլուծություն կատարելու համար իրականացրել ենք եկեղեցու արևելյան ճակատի սխեմատիկ վերակազմություն, որն էլ հա-

մեմատել ենք Տայք-Գուգարքի հայկական ճարտարապետական դպրոցի Թ-Ժ դդ. կառուցված Չորդվանքի և Պարխարի եռանավ սրահավոր կառույցների հետ, ինչպես նաև Սյունիքի ճարտարապետական դպրոցի ԺԳ դարում կառուցված Եղեգիսի Ջորաց եկեղեցու հետ [4, էջ 67-71] (Սխեմա 1): Ճակատների համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ Ասփակի գլխավոր եկեղեցին նման է Ժ դարում վերակառուցման ենթարկված Չորդվանքի գլխավոր եկեղեցու համաչափություններին, չնայած որ կրկնակի փոքր է կառուցված: Ասփակի եկեղեցու կենտրոնական նավի վերակազմված երկթեք տանիքի թեքությունը՝ 40° , իսկ կողայինը՝ մոտ 28° գրեթե այնքան է, որքան Չորդվանքինը: Պարխարինը՝ համապատասխանաբար 44° և 40° է, իսկ Եղեգիսի Ջորացինը՝ 46° և 45° : Ասփակի եկեղեցու ներքին ոչ հարթ իրականացված ծեփը, որմնանկարներն ու որմնաշարի տարբերությունները շեշտում են ԺԲ-ԺԳ դդ. կատարված նորոգությունների մասին, իսկ որոշ կամարների անկանոն շարերը, բացակա որմերի լրացումները, ինչպես նաև պահպանված անկանոն և սխալ շինարարական միջոցներով իրականացված կղմինդրածածկը վկայում են ուշ միջնադարյան միջամտությունների մասին՝ ԺԷ-ԺԸ դդ., քանի որ զարգացած միջնադարում Տայքում և Գուգարքում չի հանդիպում այդպիսի «շեղումներով» իրականացված կղմինդրածածկ: Այսպիսով, ըստ ճարտարապետական դիտարկումների, վանական համալիրը գործել է մինչև ուշ միջնադար, հավանաբար մինչև հայ ազգաբնակչության իսլամացում-թուրքացումը:

Գլխավոր եկեղեցուց դեպի հարավ-արևմուտք գտնվում է չափերով ավելի փոքր աղյուսաշեն եկեղեցին: Կառույցը ներկայացնում է միանավ սրահավոր եկեղեցի, որն արևելքից ունի կիսաշրջանաձև խորան:

Ծավալատարածական լուծումներում կառույցն ունի հետաքրքիր դրսևորումներ: Եկեղեցին կառուցված է հետաքրքիր շինարվեստով: Նախ գետնախարիսխը 3-4 շարք իրականացված է միջին և փոքր չափերի կիսականոնավոր ճեղքված քարի շարվածքով, որից վերև՝ մինչև վերին քիվի մակարդակը, արտաքինից շարունակվում են դասական աղյուսի շարվածքով որմերը: Քիվերն իրականացված են եղել քարի և աղյուսի համակցված շարով, որի լուծումները երևում են արևելյան ճակատի վրա: Հարավային պատից երևում է, որ քիվի համար իրականացված է եղել քարե խոր տեղադրված սալերով գոտի: Հատկանշական է, որ եկեղեցու ներքին հատվածը շարված է չմշակված մանր քարերով: Ստացվում է, որ արտաքինից որմերը աղյուսից են, բայց քիվերում կիրառված է քար-աղյուս շարվածք, իսկ ներքուստ ամբողջությամբ քարակերտ է: Դեկորատիվ հարդարանքային առումով աղյուսաշեն եկեղեցին ոչ մի բանով աչքի չի ընկնում (նկ. 3):

Հատակագծային լուծումներով և տիպաբանությամբ հավանաբար ԺԱ-ԺԴ դդ. կառույց է՝ բնորոշ Տայք-Գուգարքի ճարտարապետական դպրոցի լուծումներին:

Կառուցվածքային դիտարկումները ցույց են տալիս, որ աղյուսաշեն եկեղեցում կիրառվել է ավանդական «միդիս» շարվածքի մի տարատեսակ, որտեղ այն կառուցող վարպետները կատարելապես տիրապետել են ինչպես հայկական ավանդական «միդիս» քարե շարվածքին, այնպես էլ աղյուսե շարվածքին: Հայկական միջնադարյան ճարտարապետության մեջ, հատկապես Տայք-Գուգարքի ճարտարապետական դպրո-

ցում, հանդիպում են քարադուռն համակցված որմնաշարով օրինակներ, ինչպես՝ Չորդվանքի վանական համալիրի գլխավոր եկեղեցու Ժ դարում վերակառուցման ժամանակ կիրառված որմնաշարը, նույն համալիրի հարավարևելյան հատվածում կառուցված կրկնահարկ մատուռ-դամբարանի որմնաշարը, Սրվելի և Կիրանց վանական համալիրների գլխավոր եկեղեցիները և այլն [4, էջ 127-138]:

Ծավալատարածական լուծումներով այս կառույցը բավականին վերասլաց է, իսկ երկթեք տանիքը՝ սուր այնպես, ինչպես իր հարազատ ճարտարապետական դպրոցում է ընդունված: Տանիքի վրա նկատվում են երկու շերտեր: Հավանաբար վերին կրաբետոնե-քարային շերտը արվել է ուշ միջնադարում՝ տանիքի ջրամեկուսացումը ապահովելու համար, այլապես անհմաստ կլինեք ծանրաբեռնել տանիքը և թաղը: Ներքին որմնաշարը կոպտորեն է իրականացված, գրեթե արդի կամարը փռված է և փոքր-ինչ անկանոն, այնպես որ համեմատական դիտարկումներ անելով Ժ դարում վերակառուցած Չորդվանքի տաճարի հետ՝ գրեթե բացառում ենք այս կառույցի Ժ դարում կառուցված լինելը: Ծավալատարածական հիմնական լուծումներով նման է հատկապես Գուգարքի ԺԲ-ԺԴ դդ. թվագրվող Սրվել և Կիրանց վանական համալիրների գլխավոր եկեղեցիներին: Այսպիսով՝ աղյուսաշեն եկեղեցին իր կառուցման ոճով և ճարտարապետական կերպարով ավելի շատ հարիր է ԺԲ-ԺԴ դդ.:

Աղյուսե եկեղեցին շրջապատված է պարսպապատով և աշտարակավոր դարպաս-մուտքով: Պարսպապատերը մոտ 4 մ բարձրությամբ են պահպանվել և կառուցված են կիսամշակ և կիսահարթեցված միջին ու մանր տեղական քարերից: Դարպաս-մուտքը մի թաղակապ կառույց է, որի մուտքը շարված է կիսաշրջանաձև քարե շարով, իսկ բարավորը (հավանաբար փայտից է եղել) բացակայում է: Դարպաս-մուտքի արևելյան անկյունում՝ պատին կից մոտ 0.4 մ լայնությամբ կառուցված է քարե աստիճանավանդակ, որով բարձրացել են աշտարակի վերին մասը: Աշտարակի վերին հատվածը այժմ քանդված է (նկ. 3):

Ասփակի վանքի գլխավոր եկեղեցուց դեպի հարավ-արևմուտք տեղադրված է կրկնահարկ դամբարան-մատուռը: Արևմուտքից, ամենայն հավանականությամբ, գանձագողերի կողմից բացված է մի անցք, որից հնարավոր է ներս մտնել: Կառույցի ստորին հարկն ուղղանկյուն սենյակ է, որը կիսով չափ լցված է հողով: Ծածկը թաղակապ է, և թաղի մոտավորապես կենտրոնում մի փոքր անցք է արված. հնարավոր է, այսպիսով հաղորդակցման փոքր անցք է թողնվել վերին հարկի հետ: Ստորին հարկի հյուսիսային պատին առկա են հետազայում փակված կամարաձև բացվածքներ: Դամբարան-մատուռի վերին հարկը գրեթե ամբողջությամբ քանդված է, թեև նշարվում են արևելյան հատվածում կիսակլոր խորանի մնացորդներ: Կառույցի հատակագիծն ամբողջությամբ պատկերացնելու համար հարկավոր է այն մաքրել ու պեղել:

Ստորին հարկի պահպանված ներքին որմնաշարը՝ համեմատած աղյուսաշեն եկեղեցու հետ, բավականին լավ է իրականացված: Օգտագործված են տարբեր չափի կիսականոնիկ քարեր, իսկ թաղն իրականացված է խոր տեղադրված քարերի օգնությամբ:

Ցավոք, կրկնահարկ մատուո-դամբարանի պահպանվածության և հողով ծածկված լինելու հանգամանքը թույլ չի տալիս ավելի մանրամասն վերլուծություններ կատարել: Կարելի է փաստել, որ Տայք-Գուգարքի հայկական միջնադարյան ճարտարապետական դպրոցում բավականին տարածված է եղել այս տիպի կառույցների կիրառությունը: Այն հանդիպում ենք Վաչեձորում, Չորդվանքում, Օշկում, Խախում, Խանձթավանքում և այլուր՝ արդեն իսկ Ժ դարում: Կարելի է նշել նաև, որ կրկնահարկ մատուո-դամբարանները տարածված են եղել նաև հայկական ճարտարապետական այլ դպրոցներում, ինչպես, օրինակ՝ Սյունիքի ճարտարապետական դպրոցում (Տաթև, Վահանավանք, Ցաղաց Քար, Նորավանք և այլն): Իսկ ակունքները գալիս են դեռ վաղ քրիստոնեության շրջանից (Ամարաս, Տիգրանակերտ, Հռիփսիմե և այլն) և նույնիսկ դրանից էլ ավելի վաղ: Վերոնշյալը հաշվի առնելով, կրկնահարկ մատուո-դամբարանի հավանական կառուցումը, կարծում ենք, տեղի է ունեցել Ժ -ԺԴ դարերում:

Համալիրից հարավ-արևմուտք ընկած տարածքում գտնվում է գողտրիկ միասրահ եկեղեցին, որն իր հատակագծային և ծավալատարածական հորինվածքով հավանաբար կառուցվել է Թ-ԺԱ դարերում (այժմ վերածված է հարդանոցի): Հարավային եկեղեցին ներկայացնում է միանավ սրահավոր եկեղեցի՝ արտաքինից ուղղանկյուն, որի արևելյան կողմը ներքուստ ավարտվում է կիսաշրջան խորանով: Միակ մուտքը հյուսիսից է եղել, այժմ բացված է նաև երկրորդը: Ներքուստ և արտաքուստ կառուցված է քարով և իրականացված ավանդական «միդիս» շարվածքով: Ցավոք, այցելության ժամանակ հնարավորություն չեղավ դիտարկելու խորանը և կառույցի ներքին հատվածները, քանի որ այն լցված էր հարդով: Կառույցի վրա չեն պահպանվել հարդարանքի նմուշներ: Սրահավոր եկեղեցու վերին շարերը նույնպես չեն պահպանվել ամբողջական ծավալը պատկերացնելու համար (նկ. 4):

Համեմատական վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ եթե համեմատենք հարավային եկեղեցու շարվածքը համալիրի մյուս կառույցների որմնաշարի հետ, ապա կտեսնենք, որ որմերի հորիզոնական շարքերն ավելի լավ են պահպանված, իսկ քարերն ավելի կանոնավոր և մաքուր են տաշված ու շարված: Այսպիսով՝ հավանական է, որ հարավային եկեղեցին Ասփակի վանական համալիրի առաջին կառույցներից է:

Վանական համալիրում պահպանվել են նաև ուշ միջնադարի օժանդակ կառույցներ, որոնք իրենց քարի ու փայտի ճարտարապետությամբ բավական հետաքրքիր են: Պահպանվել են կիսագետնավոր կամ ամբողջությամբ բնահողի մակերևույթին կառուցված բազմաթիվ օժանդակ կառույցներ, պահեստային սրահներ, հարդանոցներ և այլն, որոնք մինչ օրս օգտագործվում են: Հնարամտորեն օգտագործելով դեպի կիրճը տանող թեքությունները՝ երկու կողմից քարե պատեր են կառուցվել, որոնց վրա որպես ծածկ տեղադրվել են հաստ գերանները, և վրան ծածկ է արվել ավելի բարակ գերաններով և տափանած կավահողով: Դիմացի մասից կառույցները փակվում են մեծ փայտե դարպասներով կամ դռներով: Բավական հետաքրքիր երույթ է, երբ վանական համալիրով քայլում ես ու առանց կռահելու հայտնվում ես այս կառույցների տանիքի վրա: Այսպիսի աշխարհիկ օժանդակ կառույցները հնուց ի վեր հայտնի են հայկական ճարտարապետությանը, և ըստ նրանց աշխարհագրական դիրքի ու տեղաբնիկների սովորույթ-

ների՝ բաժանվում են տարբեր տիպերի: Այսպիսի կառուցապատումը լայնորեն տարածված է ոչ միայն Տայքում և Գուգարքում (Օշկիձոր, Ծխիկ, Խախ, Նիագոմ, Ագորդ, Ապրնես, Հարս, Օշկիձոր և այլն), այլ նաև ողջ Հայկական լեռնաշխարհում և նրա ազդեցության գոտիներում հնուց ի վեր:

ԵԶՐԱՀԱՆԳՈՒՄ. Պատմական Տայք նահանգը, լինելով քիչ ուսումնասիրված, մշտապես զարմացնում է իր գողտրիկ անկյուններում պահպանված հայոց քաղաքակրթության կերտած զարմանահրաշ ժառանգությամբ, որոնց բացահայտումները դեռ առջևում են: Վանական համալիրի վերաբերյալ պատմամատենագրական սուղ տվյալները փորձել ենք լրացնել ճարտարապետական և արվեստաբանական վերլուծություններով և պատճառահետևանքային կապերի ստեղծմամբ:

Ասփակի վանական համալիրն իր տեղադիրքով, կառույցների տիպաբանությամբ և ճարտարապետական լուծումներով արժեքավոր է և ուշադրության արժանի, իսկ ընդհանուր լուծումներով կարևոր տեղ է զբաղեցնում ոչ միայն պատմական Տայք աշխարհի Բողխա գավառի, այլ նաև ընդհանուր միջնադարյան հայկական ճարտարապետության ուսումնասիրության մեջ:

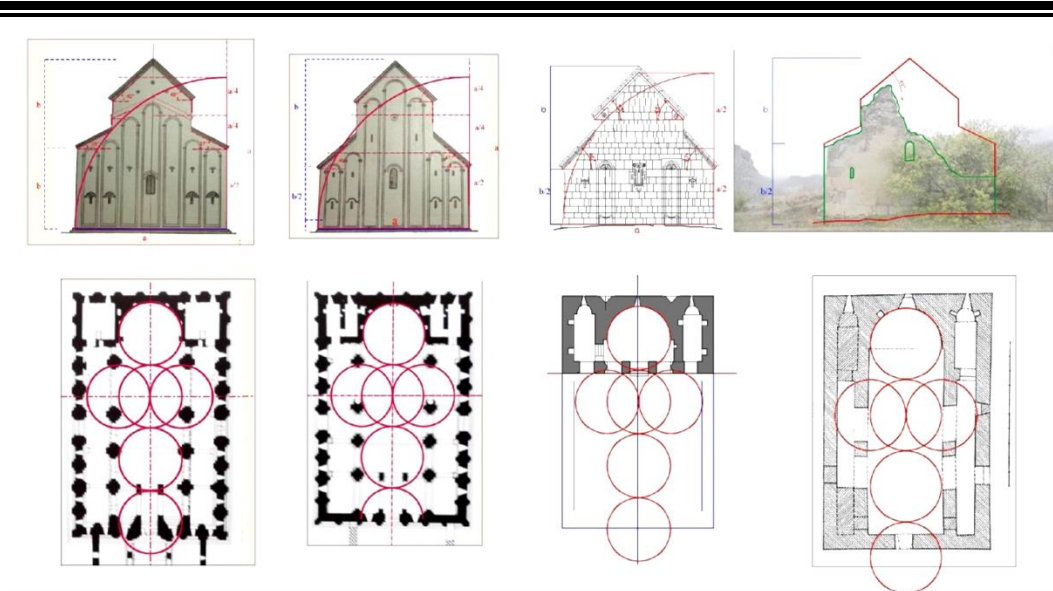
Հավելված 1

Նկ. 1, 2: Ամրոցը՝ վերևում, բնակավայրը և վանական համալիրի օժանդակ կառույցները: Գլխավոր եկեղեցու ավերակները:

Նկ. 3, 4: Աշտարակ մուտքը, պարսպապատը և աղյուսաշեն եկեղեցին,
Հարավային եկեղեցին:

Գ ր ա կ ա ն ո լ թ յ ո Ւ Ն

1. Ակոպով Ա. Տայք. Վարչաժողովրդավարական պատկերը XVI-XIX դարի I երեսնամյակը: Երևան: ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի հրատ.: 2013: 213 էջ:
2. Հակոբյան Թ., Մելիք-Բախշյան Ս., Բարսեղյան Հ. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան: Հատոր 1: Երևան: ԵՊՀ հրատ.: 1988:
3. Նահատակյան Դ. Եղեգիսի Զորաց եկեղեցի. Ճարտարապետական նոր հետազոտություններ//Երիտասարդ հայ արվեստագետների գիտական իններորդ նստաշրջանի նյութեր: Երևան: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ.: 2015: էջեր 64-71:
4. Նահատակյան Դ. Քար-աղյուս համադրությամբ որմնաշարը IX-XIII դդ. հայկական պաշտամունքային ճարտարապետության մեջ// Երիտասարդ հայ արվեստագետների գիտական տասներորդ նստաշրջանի նյութեր: Երևան: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ.: 2016: էջեր 127-138:
5. Djobadze W. Early Medieval Georgian Churches and Monasteries in Historic Tao, Klardjeti and Shavsheti. Franz Steiner Verlag Stuttgart, 1992. 346 p.

References

1. Akopov A. Tayk: Administrative and Demographic Picture from the XVI Century till the First Third of the XIX Century [Tayq. varchajhghovrdagrakan patkery' XVI daric XIX dari I eresnamyaky']. Yerevan: Publ. of Institute of History NAS RA, 2013. 213 p. (in Armenian).
2. Hakobyan T., Melik-Bakhshyan S., Barseghyan H. Dictionary of place names of Armenia and neighboring regions [Hayastani ev harakic shrjanneri teghanunneri bar'aran]. Vol. 1. Yerevan: publ. of YSU, 1988. 992 p. (in Armenian).
3. Nahatanyan D. Eghegisi Zorac ekegheci. Twartarapetakan nor hetazotut'yunner [Yeghegis Zorats Church. New architectural research]. Proceedings of the 9th scientific session of young Armenian art critics. Yerevan: "Gitutyun" publ., 2015, pp. 64-71 (in Armenian).

4. Nahatakyan D. Qar-aghyus hamadrut'yamb vormnashary' IX-XIII dd. haykakan pashtamunqayin twartarapetut'yan mej [*The stone-brick masonry of the IX-XIII centuries. in Armenian religious architecture*]. Proceedings of the 10th scientific session of young Armenian art critics. Yerevan: "Gitutyun" publ., 2016, pp. 127-138 (in Armenian).
5. Djobadze W. Early Medieval Georgian Churches and Monasteries in Historic Tao, Klardjeti and Shavsheti. Franz Steiner Verlag Stuttgart, 1992. 346 p.

Ընդունվել է / Принята / Received on: 06.04.2023

Գրախոսվել է / Рецензирована / Reviewed on: 12.04.2023

Հանձնվել է տպ. / Сдана в пч. / Accepted for Pub: 10.05.2023

Տեղեկություններ հեղինակների մասին

Դավիթ Սամվելի ՆԱՀԱՏԱԿՅԱՆ, ճարտարապետության թեկնածու,
ՃՀՀԱՀ ճարտ. տեսության, պատմաճարտարապետական
ժառանգության վերականգնման, գեղեցիկ արվեստի ամբիոնի ասիստենտ,
ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի գիտաշխատող, Գյումրի, ՀՀ,
Էլ. հասցե՝ davit.nahatakan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1149-7262>

Արկադի Արտյոմի ԱԿՈՊՈՎ, պատմ. գիտ. թեկնածու,
ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի գիտական քարտուղար, Գյումրի, ՀՀ,
Էլ. հասցե՝ arkadone1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6771-9747>

Անի Աշոտի ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի գիտաշխատող, Գյումրի, ՀՀ,
Էլ. հասցե՝ ahaykazun@gmail.com , <https://orcid.org/0009-0000-8515-687X>

Davit NAHATAKYAN, PhD in Architecture, assistant professor in NUACA, Researcher of SCAS NAS RA,
e-mail: davit.nahatakan@gmail.com , <https://orcid.org/0000-0003-1149-7262>

Arkadi AKOPOV, PhD in History, scientific secretary of the SCAS NAS RA,
e-mail: arkadone1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6771-9747>

Ani GRIGORYAN, Researcher of SCAS NAS RA,
e-mail: ahaykazun@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0000-8515-687X>

Давид НААТАКЯН, кандидат архитектуры, доцент НУАКА, научный сотрудник ШЦАИ НАН РА,
e-mail: davit.nahatakan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1149-7262>

Аркадий АКОПОВ, кандидат исторических наук, ученый секретарь ШЦАИ НАН РА, e-mail:
arkadone1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6771-9747>

Ани ГРИГОРЯН, научный сотрудник ШЦАИ НАН РА,
e-mail: ahaykazun@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0000-8515-687X>